

О ДАЛЕКОСЕЖНИМ ИМПЛИКАЦИЈАМА ФИЛОЛОГИЈЕ ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЈИЋА И БРАЋЕ ГРИМ

Овај рад представља промишљање односа између језика и народа, те у крајњој инстанци и културе засноване на том језику и државе која се на тој култури заснива. Указује се на велики подухват Вука Стефановића Караџића и браће Вилхелма и Јакоба Грима, који је на културолошкој страни омогућио стварање модерних српских и немачких нација. У средишту ових разматрања смешта се деветнаестовековни Речник као *summa summarum* народа, у којем се преплићу народни језик, култура, књижевност. Двадесети век, са друге стране, скреће са формирања националних ка формирању вишенационалних структура/држава, попут Југославије и Европске уније. У том смислу фигурира тумачење још једног речника – *Хазарског речника* који сликовито сведочи о проблемима конфедерација разноврсних народа. У исто време он представља опомену да пре свих државотворних подухвата морају, као и у деветнаестом веку, бити предузета озбиљна разматрања и на пољу филологије и културологије. У читавом се раду, поред споменутих контаката, указује и на суштинске контакте између Срба и Немаца, путем њихових заједничких тежњи да најпре у деветнаестом веку заокруже националне државе, а затим да се таква држава у двадесетом веку трансформише у једну мултикултуралну творевину.

Кључне речи: језик, филологија, фолклористика, речник, држава, нација, конфедерација

Овај рад обрадиће два значајна српско-немачка сусрета који су се одиграли на пољу филологије и фолклористике. Први сусрет десио се у деветнаестом веку, и српски представник код Немаца био је Вук Стефановић Караџић. Тај сусрет је добро познат, и о њему је темељно писано, па ипак је неопходно осврнути се на неке од кључних тачака ове сарадње у циљу бољег разумевања другог дела рада. Промишљање тог сусрета отвориће нам простор за тумачење двадесетовековног контакта, преко Милорада Павића и његовог *Хазарског речника* и његових импликација по српско-немачке односе, али и по Србе и Немце.

1 dkamcevski@gmail.com

1.

Позната је крилатица која се односи на два велика српска учењака, Доситеја Обрадовића и Вука Стефановића Караџића, учитеља и ученика, да је Доситеј „довео Европу у Србију“, док је Вук „увео Србију у Европу“. Не може се порећи да су Вуковом успеху допринеле и историјске околности. Први српски устанак изазвао је велики одјек у Европи, толики да је Леополд фон Ранке, немачки историчар, и написао књигу под називом *Српска револуција (Die Serbische Revolution)* – и то великим делом на основу Вукових казивања. „Востание Србије, давно си заспала“, познати су стихови Доситеја Обрадовића, и они прегнантно описују да се ту заправо радило о националном буђењу, које је најавило бројна друга, на Балкану и шире, у Европи, која ће на самом концу таквог процеса, век касније, довести до распада два вишенационална царства на тлу Европе, аустро-угарског и отоманског, те утемељивања националних држава.

Већ је много речено о Вуковом доприносу поновном успостављању српске државе, кроз утемељење њене културе. Вук је јасно уочио да је језик главни кохезивни елемент једне културе. Његов избор такозваног „народног језика“ можда је и био компромисно решење, али вероватно једино изводљиво, ако се читав *српски* простор имао ујединити једним заједничким имениоцем. Наравно да је такав избор неумитно искључио дела писана на, рецимо, славеносербском, али таква Вукова одлука, као што ћемо видети, можда и није могла бити другачија. И он је морао бити човек свог времена, а то је било време Романтизма, које је као реакција на Просветитељство, произвело један снажан импулс занимања за средњи век, за народна предања, митове, легенде, и уопште оно што ће се у то време формулисати као засебна дисциплина – фолклористика. У том смислу, Вук Стефановић Караџић стоји на самом зачетку ове дисциплине, као један од њених пионира код Срба, али и један од њених великих заступника у Европи и код Немаца, кроз познанства са Гетеом, Ранкеом, и Гримовима (што је једна од главних преокупација овог рада). Круна тих прегнућа је почасни докторат који му је додељен у Јени, једном од центара немачког романтизма и идеализма.

Вуково прегалаштво је у сваком случају једна велика и кохерентна целина. То је веома битно нагласити, јер ће принцип кохезије играти велику улогу у даљој аргументацији. Узмимо, можда, његово највеће достигнуће, *Рјечник*, и погледајмо на које начине се преплићу његова многострука интересовања. Пре свега, за сваку одредницу у речнику постоји латински и немачки еквивалент („Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма“ гласи пун наслов речника). Јасан је и очигледан немачки уплив у речник, односно ослањање на немачки језик при одређењу српских речи. Ортографија прати добро познато начело Јохана Кристофа Аделунга („Пиши као што говориш, читај као што је написано“). Пре самог речника дата је и граматика српског језика, још један значајан елемент филолошког рада Вука Караџића.

Али, погледајмо и саме одреднице да бисмо видели какав је њихов однос према фолклорној грађи (пословице, изреке, приповетке, пошалице, песме) коју је Вук прикупљао. Може се рећи да је већина дефинисана преко својих латинских, односно, немачких еквивалената. *Рјечник* се, дакле, одређује према другим културама, али за нас је битнији начин на који се одређује према сопственој. Наиме, онај други део корпуса представља право фолклористичко благо. Тако рецимо одредница „Цариград“ почиње са „Србљи приповедају, да Цариград нијесу људи зидали, него да се сам саздао“ (Стефановић Караџић 1818: 882) – управо налик на народну приповетку; слично је и са одредницом „Златни Праг“: „Србљи приповиједају, да Турци још једном морају проћи Беч, и доћи до Златнога прага, да им онђе коњи позобљу зоб што им је оставио свети Јован; па ће и потом оданде и жене с преслицама гонити натраг.“ (Стефановић Караџић 1818: VII) Српске народне приповетке нису наишле на нарочит пријем какав су имале српске епске песме² (Панић-Суреп 1964: 9), иако је Вукова кћер Мина превела ове приповетке и посветила превод Јакобу Гриму, који је и написао предговор за њих. (Панић-Суреп 1964: 10). Ипак, Вук је „веома брзо у потпуности сагледао сав значај овог књижев-ног рода народних умотворина. Он се за њ био одушевио и од њега много очекивао, стављајући га по вредности одмах поред *Рјечника* и песама.“ (Панић-Суреп 1964: 9) Не само да су за Вука приповетке биле битне као и *Рјечник*, већ су се оне у њему нашле, у одредницама у којима је то било неопходно. Ако се узме да је свој *Рјечник* Вук засновао на народном говору, а да је лексичко-синтаксички корпус тог народног говора управо онај из народне књижевности, видимо да је Вуков *Рјечник* проистекао из ове књижевности – и да је, заузврат, и та књижевност наша своје место у њему, и то буквално. Књижевност рађа реч, а реч рађа књижевност.³ Одреднице попут „Цариграда“ морале су са собом повући причу која је импресија народне свести о том граду. *Рјечник* је не само индекс српског језика, већ истовремено и индекс српске културе, дакле, не само лексиколошко, већ и културолошко и етнолошко дело. Такав однос народне књижевности и језика види се и са друге стране: попут речничких одредница, и многе приповетке као да представљају напор да се дефинишу основни појмови – „Правда и кривда“, „Срећа и несрећа“,

2 Између осталог, оне су инспирисале Гетеа да осмисли израз „светска књижевност“ (Goethe 2005: 175), па и да каже: „Ове песме су одличне. Међу њима има неких које су вредне поређења са ‘Соломоновом песмом’, и то само по себи нешто значи. Завршио сам свој есеј о овим песмама, и он је већ у штампи.“ (Goethe 2005: 87)

3 У двадесетом веку ће, у расправи о уметности прављења „вештачких језика“, „A Secret Vice“ („Тајни грех“). британски филолог и писац Џ. Р. Р. Толкин, суштински повезати језик и митологију: „Једна од мојих сугестија коју бих могао изнети јесте виђење да је за савршену конструкцију вештачког језика неопходно да се, бар у нацрту, конструише и одговарајућа митологија. [...] да би се језику дао индивидуални печат, морају у њега бити унете нити индивидуалне митологије, индивидуалне али и унутар схеме природне људске митопеје, као што ваши облици речи могу бити индивидуални, али ипак унутар отрцаних граница људске, па и европске фонетике. И заиста, важи и обрнуто, ваша конструкција језика ће *родити* митологију.“ (Толкин 2006: 210-1)

„Усуд“, „Ала“; порекло разних бића „Како је постала кртица“, „Како је постала корњача“⁴; популарни изрази као „Помоз бог, зла жено!“ – контрастирајмо ово са одредницом „Џаба“ у *Рјечнику*: „Код Турака је обичај да ђекоји кад дође у кавану заповједи кавеџији те да каву свима који се нађу у кавани, па он сам плати; и то се каже да о (или п л а т и о) џ а б у. Кад који плати џабу, онда кавеџија виче џ а б а ! кад даје људма филцане с кавом; а онеме који је платио да најпослије, и рече му в а л а (а не џаба).“ (Стефановић Караџић 1818: 908)

За Војислава Ђурића народне приповетке су „интимна народна историја“ (Ђурић 1977: 7). Да ли је то и *Рјечник*? Узмимо, на пример, одредницу „Божић“ (Стефановић Караџић 1818: 39) која, осим што нам даје немачке еквиваленте (Weihnachten), као и латинске (Festum nativitatis Christi), даје и детаљан преглед читавог обичаја око Божића, заједно са ложењем бадњака, вечере, полагајника на Божић. Опис обичаја се даље допуњује у одредници „Чесница“ (Стефановић Караџић 1818: 899) У оваквом интимном преплету народног језика и народне књижевности, јавља се и нит народне културе. Неминован је закључак да је и сам *Рјечник* једна „интимна историја“ – *summa summarum* српске културе, који у себи сажима лексикологију, граматику, семантику, етнологију, антропологију, историју, књижевност.

Као такав, *Рјечник* је доспео до Јакоба Грима, који је превео његово треће издање. Он је и сам био преокупиран састављањем огромног *Deutsches Wörterbuch*. Поред тога, он и његов брат су, исто као и Вук, прикупљали народну грађу (познате „Гримове бајке“), писали граматику немачког језика, као и упоредну граматику; компаративистика је Јакоба довела до „Гримоваг закона“ у фонетици. И уопште, синхроност подухвата Вука и Гримових далеко је битнија од физичког контакта, који су ове личности такође оствариле. У том смислу, српска и немачка култура већ су биле у контакту, и биле би у контакту, чак и да се Вук није срео са Гримовима, Гетеом и другима, јер су их везивали врло слични циљеви, које су желели да постигну готово идентичним средствима.

До сада је било речи о средствима, и то је фолклористичко-филолошки рад, и сада се треба позабавити циљем таквог свеобухватног и *кохерентног* подухвата. Споменуто је да је Вук био велики заступник српске културе код *Немаца*, а не у *Немачкој*. Јер, у својеврсној историјској паралели која никако није потпуна нити сасвим адекватна, ни Немци, као ни Срби, током деветнаестог века нису живели у једној држави.⁵ У време браће Грим, постојала је, наравно, велика држава Пруска, али поред ње и десетине мањих немачких држава, које су често биле у завади једна са другом, и чак у међусобним ратовима. Супротност је

4 У још једној немачкој паралели, присетимо се немачке епске традиције – *Саџа о Волсунзима* – у којој се описује како змај Фафнир, оличење грамзивости, постаје од папуљка истих особина.

5 Непотпуна и неадекватна јер Срби нису имали ни Пруску ни мање или више независне кнежевине, већ су искључиво били поданици Двојне монархије и Отоманског царства.

очигледна према великим и јединственим државама које су окруживале немачки народ, као што су Француска, Велика Британија и Русија, па чак и хетерогена двојна монархија Аустро-Угарске. Кључ за уједињење није се, очигледно, могао наћи у рационалистичком просветитељском кључу који је одбацивао митско мишљење, па и религију. Хришћанство као кохезивни фактор би такође било слаб темељ, јер је оно суштински једна универзалистичка, наднационална религија. Многе нације су хришћанске, и српска и немачка, али требало је темеље градити на нечему што се може назвати (само) српским или немачким. Као и у случају Вука и српске народне традиције, која је за њега била извор модерног српског језика и као таква *differentia specifica* српске културе, тако је и код браће Вилхелма и Јакоба Грима то била немачка средњовековна традиција, и то не читава та традиција, већ најпре она народна, претхришћанска, старогерманска (мада често заодевана у хришћанско рухо), изникла из својеврсног немачког погледа на свет. И Вук и Гримови су се у свом раду ослонили на, такорећи, потребе и жеље својих народа, чија је крајња сврха било формирање заокружених држава. Но, рећи „народ је то желео“, поводом књижевности каквој су они дали предност, вероватно звучи претенциозно. Свакако је сигурно да су такве потребе и жеље српског и немачког народа дале подстрек Гримовима и Вуку да у свом пољу крену ка средњем веку и претхришћанском добу и помоћу њих заокруже националне идентитете својих народа. Зајпс примећује:

Жеља за „бољим данима“ је ишла заједно са жељом за уједињењем Немачке и поразом Француза, и у овом смислу је средњовековна прошлост Немачке постала утопијски симбол за Гримове – обнављање „природне суштине“ Немаца било је темељ на којем су се надали да ће саградити аутентичнију Немачку. (Zipes 2002: 7)

Овде се можемо надовезати цитирањем Снежане Самарције из њене књиге *Облици усмене прозе*:

Живећи под окриљем турског феудализма или европских монархија, дуж Приморја или Војних граница, на једној или другој обали Саве и Дунава, српски народ је у језику, вери и традицији налазио основна упоришта за останак. (Самарција 2011: 19)

Оба цитата указују на циљ овог пројекта, који надилази – мада, не обезвређује – научни ентузијазам ових прегалаца. Њихов рад је, осим доприноса даљем развоју филологије, етнологије, антропологије, књижевне критике, имао и политичку сврху, а то је изградња националне државе. Ни Вук ни Гримови нису измислили овакво „решење“ националног питања.⁶ Још је Доситеј пропагирао народни језик, додуше из мало другачијих побуда – да би се ученост приближила обичном необразованом човеку у Србији. Код Немаца су се Јохан Георг Хаман и Јохан Готфрид Хердер залагали за „поновно откривање *Volkspoesie*, природне

⁶ Истовремено Елијас Ленрот из више извора саставља *Калевалу* (објављена 1835. г.) – фински национални еп народа који се такође креће ка осамостаљивању.

и истинске књижевности народа“ (Зајп 2002: 8) Оно што раздваја ове прегаоце од њихових претходника и инспиратора, јесте, може се рећи, *мишљални* приступ и посвећеност националном пројекту, који је ишао изван научних у практичну – политичку – област. Браћа Грим били су чланови националног парламента у Франкфурту на Мајни (Зајп 2002: 22); Вук је 1831. године био градоначелник Београда, што је до сада мало позната информација, која се као вест недавно појавила у српским новинама.⁷ Њихова посвећеност их је, разуме се, и довела до високог статуса какав уживају од тих времена, али она нам открива колико су заправо разноврсне манифестације духа једног народа, и колико је огроман и свеобухватан посао пратити их и покушати њихову систематизацију.⁸

Тај велики културни пројекат, који су извели и Вук Стефановић Карачић и Јакоб и Вилхелм Грим, био је, дакле, темељ националне самосталности и код Срба и код Немаца. Они су добро схватили да суштина јединства националног бића лежи у његовом језику. За језик је још Хумболт тврдио да представља *Weltanschauung* једног народа. А где наћи исконскији језик народа него у његовом народном предању, тако виталном и распрострањеном у свим његовим манифестацијама. Споменута кохерентност *Рјечника* као метафора за кохерентност фолклора у том смислу се може тумачити као модел према којем ће се градити кохерентност националног идентитета, чијем се историјском придружује и својеврсно *религијско-мишолошко* право на постојање и самосталност. Традиција и народ, повезани везивним ткивом језика. Друга половина деветнаестог века донеће испуњење ових циљева. Штавише, два кључна догађаја, и за Србе и за Немце, десиће се у истој деценији. Најпре ће се извршити уједињење Немачке (1871), а затим ће управо Србија добити независност (1878), на конгресу у Берлину, који је вођен под палицом немачког канцелара Бизмарка.

2.

До сада је праћена једна нит од националног језика до националне државе. У контексту расправе која следи, важно је изнети да је као што је Вуков *Рјечник* у сваком смислу *српски* – он не може бити другачији (јер њиме одише Православље и Светосавље, српска народна религија и обичаји, те векови проведени у туђој, турској држави који се рефлектују у лексичком корпусу), и споменути контакт остварен између Вука и Гримових, у суштини српско-немачки. У неким радовима о Вуковим контактима са Немцима фигурирају формулације попут „немачко-југословенски културни односи“ (Мојашевић 1974: 5). Код Слободана Ж. Марковића јавља се слична формулација поводом прикупљања бајки које су „приредили и објавили браћа Јакоб и Вилхелм Грим у Немачкој и Вук

7 Видети нпр. Васо Милинчевић 2012.

8 Овакав начин гледања наследио је Јакоб Грим од свог професора права Фридриха Карла фон Савињија, који је веровао да се закони једног народа могу разумети само у контексту културе и језика тог народа, и то у датом историјском тренутку.

Стефановић Караџић у Србији, односно Југославији.“ (Марковић 1987: 268). Код Рајнхарда Лауера се овај сусрет назива једним од најсветлијих момената „немачко словенских узајамних односа“ (Лауер 1987: 6) – иако Лауеров преглед односа Јакоба Грима и Вука Караџића не садржи значајне примесе „југословенства“ какво провејава горе споменути радовима. Никаквог контакта између Југославије и Немачке ту није било, па ни Југословена и Немаца. Цитирани аутори су објављивали у време СФРЈ, државе која је промовисала поменути концепт југословенства. Темелј тог концепта је између осталог (нпр. Панславизма) лежао у Бечком књижевном договору из 1850. године, који је резултирао концепцијом српско-хрватског језика. Тај језик је касније у Југославији, такође, био један од стубова југословенског културног идентитета. Српскохрватски је био језик којим су говорили припадници разних народа Југославије, који су у исто време били припадници три различите конфесије – Православља, Католичанства и Ислама. Језик је био тај који је прелазио културне границе ових народа и уједињавао их. Али, овај књижевни договор је, може се слободно рећи, ишао у потпуно супротном смеру од оног којем се Вук до тада кретао. Вуков *Рјечник* водио је ка конституцији српског националног идентитета. Бечки споразум прешао је преко специфичности култура српских и хрватских, које упркос многим сличностима, имају фундаменталне разлике. Зар треба подсећати да је Србија део такозваног „византијског круга“, док је Хрватска католичка? „Хрватски рјечник“ тога доба сасвим сигурно не би садржао многе православне обичаје који су страни католицизму; са друге стране би садржао културне елементе какви се не могу наћи у српском речнику.

Зато о Вуковом сусрету са Немцима не треба говорити као о југословенско-немачким сусретима. Југославија у то време није постојала, нити се њој тежило. Први приоритет и Гримових и Вука био је заокруживање немачког и српског народа, које је имало да прати конституисање њихових националних држава. Крајњи исход *Рјечника* и *Deutsches Wörterbuch* су Србија и Немачка. Крајњи исход Бечког споразума је Југославија.⁹

И ту долазимо до другог великог сусрета Срба и Немаца у фолклористици, и то стотину година после независности Србије и уједињења Немачке.¹⁰ У питању је крајње позитивна рецепција на какву је наишао поново један речник једног Србина. Ради се о *Хазарском речнику* Милорада Павића. Веома информативна и прегледна монографија Радована Поповића о Павићу, *Први ијасац шрећег миленијума*, даје нам добар увид у овај продор једног Србина у Немачкој. Он почиње и пре објављивања *Хазарског речника*, а после немачког превода овог романа-лексикона, тај контакт се интензивира. Тако још 1974, Павић држи предавања у Хај-

9 Имајући на уму наслов рада, може се рећи да је то још једна од „далекосежних последица“ Вукове филологије, која се, као што видимо, рачва у два смера, једном националном и једном мултинационалном.

10 У том историјском тренутку, Србија заправо и не постоји самостално, већ унутар југословенске федерације; ни Немачка није цела и јединствена, већ је подељена на Источну и Западну Немачку.

делбергу, Тибингену, Фрајбургу и Ерлангену (Поповић 2009: 47); 1986. г. учествује на међународном скупу писаца у Регензбургу ; 1987. г. гостује на универзитетима у Тибингену и Хајделбергу, док у Гетингену учествује на скупу, ни мање ни више, него о Вуку Караџићу. 1988. г. *Хазарски речник* се појављује у Немачкој, и продат је у 100000 примерака за пет месеци: према листи *Цајш маџазина*, *Хазарски речник* је ушао међу најбоље продаване наслове, као и на листу најбољих књига коју препоручују најугледнији немачки критичари. Крајем септембра, Павић одлази у Немачку – Баварска, Минхен, Франкфурт (на сајам књига, а 1989. год. у угледном недељнику *Цајш*, критичар бележи да Павићевој машти нема краја, као и да поетски квалитет архаичног прави изненадне преокрете.

Дакле, поново је ту архаично, поново фигурира бајка, поново један речник привлачи пажњу немачке културне јавности, поново се говори о Вуку. Па и сам Павић је, као књижевни теоретичар, не тако различит од нашег деветнаестовековног филолога. Вук је, такорећи, „открио“ читав средњи век народног предања. Његов подухват се стога може назвати археолошким. Читави слојеви народне књижевности су доспели до шире јавности и код Срба и остатку Европе – те и међу Немцима. Са друге стране, Павићево велико откриће је такође пример такве књижевне археологије – он је у периодизацију српске историје књижевности буквално увео српски барок. И као што се код Вука у његовом *Рјечнику* рефлектовала народна традиција, тако се и код Павића, као један од слојева романа јавља и „барокни слој“ (17. век). Не треба ни нарочито наглашавати бајковиту фантазију која провејава *Хазарским речником*, и која га упечатљиво везује и за вуковску народну традицију. Павићева супруга, у свом осврту на Павићев начин писања, скреће пажњу на свеобухватност Павићевог приступа:

Половина припреме за писање неког дела састојала се код Павића од сакупљања грађе, тешког рада, историјског проучавања, коришћења разних приручника, мапа, атласа, црквених календара, Вуковог *Рјечника*, Библије, интернет сајтова, сликарских монографија, путовања на место догађања, ослушкивања пијачног језика, разговора по кафићима, да би се то онда полако и врло споро склапало у целину. (Михајловић 2010: 168)

Поново се, дакле, сусрећу историја, религија, уметност, језик и говор, па и Вуков *Рјечник*. Дотични пасус односи се на Павићево стваралаштво генерално, али је и добра илустрација онога што Павићев *Хазарски речник* јесте – нови покушај сумирања читаве једне културе. Поставља се, као и раније, логично питање: синтезу које културе покушава да изврши Павић у свом речнику? Српске или југословенске? И какве то везе има са Немцима? Нама је већ и раније био битнији суштински слој српско-немачких односа, а не сусрети у градовима широм Немачке и Аустро-Угарске. Какве су историјске и културне паралеле између Срба и Немаца на крају двадесетог века. А ради се о једном бурном периоду. У само десетак година од изласка *Хазарског речника*, Срби су сви живели у једној држави која се није звала Србија, док су Немци живели у две

земље које су се обе звале Немачка; потом су Срби почели да живе у неколико земаља, од којих се свега једна звала Србија, док су Немци поново живели у једној, јединственој Немачкој. Шта, дакле, говори *Хазарски речник* и о Србима и о Немцима, и о Немачкој и о Југославији? Шта од њега могу научити ови народи, који се, као што ћемо видети, и у двадесет и првом веку суочавају са прилично сличним тежњама, о којима врло сликовито сведочи управо *Хазарски речник*. На неки начин, он је и одраз југословенско-немачких односа (коначно се може употребити тај термин без икаквих бојазни!), али и српско-немачких односа.

Пре него што се види како се *Хазарски речник* односи према феномену *нације*, најпре треба поново претрести мање-више познату тему. Најпре, опште је познато да је овај роман-лексикон постмодерно дело. Оно је настало после Бахтина и Т. С. Елиота, односно њихових теорија о интертекстуалности, традицији и индивидуалном таленту. Као такво оно је нужно децентрирано и то је већ евидентно у самој структури романа (три религијска слоја, три историјска слоја, заједничке одреднице, одреднице које су специфичне само за одређени религијски слој, итд.). Али, у целокупној естетици народног предања каквом одише *Хазарски речник*, присутан је и елемент обраде проблема фолклористике. Јер, у процесу прикупљања великог корпуса народног предања, постало је јасно да се приче јављају у више верзија. Исто тако је било јасно да у тим причама постоје неки елементи који се свуда понављају. Отуда су и настале студије попут Арне-Томпсон индекса мотива у бајкама; отуда и студија Владимира Пропа, *Морфологија бајке*, која тежи да оцрта фиксни број *функција* – према њему, постоји их 31. Отуда и студија попут *Херој са хиљаду лица* Џозефа Кембела, која такође тежи да митску причу сведе на велико путовање *једног* јунака ка сопственој индивидуацији – сличне врсте је и студија Лорда Реглана, *Херој: студија о традицији, митовима и стварима*. Идеја о архетиповима потом се снажно јавља у делу Нортропа Фраја, који се сматра оснивачем своје специфичне школе архетипске критике (која се суштински разликује од архетипске школе Карла Густава Јунга). Ишчитавањем ових студија, може се, заиста, као код Кембела, доћи до закључка како је све то једна те иста прича, а да су само ликови другачији. У том смислу се *Хазарски речник* може схватити као коментар на такве *обједињујуће* школе мишљења. Јер, можда и Хришћани и Муслимани и Јевреји имају приче о принцези Атех, али то и даље нису исте приче, већ управо такве приче обојене крајње индивидуалним нијансама њихових језика и одговарајућих култура. Отуд пређашња опаска о „српском карактеру“ *Рјечника*. Пратећи тај аргумент, може се закључити да *Хазарски речник* и није *један* речник, већ својеврстан компендијум, три речника у једном. Уместо својеврсне *монокултуре* Вуковог *Рјечника*, добија се „*мултикултура*“ *Хазарског речника*. А чињеница да је свака од одредница из различитих култура писана истим језиком, са наше тачке гледишта није ника-

кав недостатак, већ управо потврда да се он као такав може искористити као метафора за стање ствари после Бечког књижевног договора.

Јер као такав он се управо односи према нацији чији би репрезент могао да буде. Кичма југословенског идентитета је, као што је већ речено, био српско-хрватски језик – на којем је говорила већина људи у Југославији. Њиме су говорили и муслимани и православци и католици, што је врло добра паралела са тројном религијском структуром овог романа. И као што ни српска ни немачка бајка нису могле бити исте у деветнаестом веку – Марковић примећује, на пример, да јунаци код Гримових често „постају принчеви и принцезе“, док се у бајкама Вука Караџића бајка „ређе завршава променом друштвеног положаја јунака“ (Марковић 1987: 271) – тако се ни различите културе у Хазарском царству, па ни Југославији, нису могле никако договорити око свог односа чак и према *заједничким појмовима за које користе исте речи*. Стога, иако свака од књига *Хазарског речника* има исте одреднице (Атех, Хазари, итд.), оне су суштински другачије и под утицајем визуре одговарајуће културе која о њима пише одредницу. Да не спомињемо да и свака од ових књига има и засебне одреднице, које могу бити погодна метафора за то да свака од многих култура Хазарске царевине/Југославије има неке проблеме који су баш за њу специфични. А *Хазарски речник* као децентрирано, пост-модерно дело управо нам показује да не само да се те специфичности не могу поништити, већ ни да се око оних основних ствари не може постићи сагласност. Када је Хазарско царство у рату, сваки од његових делова се окреће искључиво својим интересима, и ако се, рецимо, ратује против Грка, сви Грци у Хазарском царству приклањају се Грцима. Зар се није тако нешто десило у и Југославији кад јој је Други светски рат закуцао на врата, а Независна држава Хрватска се, против сопствене државе Југославије, сврстала на страну окупатора? Хазарско царство приказано је као веома „лабаво“, такорећи конфедерално, врло налик и на предратну Југославију (која је експериментисала са системом округа и банија), али и послератну Југославију, која је у сталној напетости између унитарности и конфедералности пролазила кроз „федерирања федерације“. Он сведочи о немогућности да се на *једном језику* гради мултикултурално друштво са јаким националним елементима унутар тога друштва, који нису на нивоу мањина, већ конститутивних народа, где сваки „вуче на своју страну“, и тражи већа права и привилегије у односу на друге.

Но, нужно се питање поставља о томе каква је повезаност Срба, Југославије, и Немаца у односу на значај и значење *Хазарског речника*. Одговор је да је она суштинска, и да се *Хазарски речник* може применити и на стање у самој Немачкој, али, као што ће бити показано, и шире. У том смислу треба се осврнути на релативно недавну изјаву садашње канцеларке Немачке Ангеле Меркел о пропасти мултикултуралног концепта:

Покушаји да се изгради мултикултарно друштво у Немачкој су пропали, каже канцеларка Ангела Меркел. Она је рекла да такозвани „мултикулти“ концепт - у којем би људи „живели једни поред других“ - не функционише,

и да имигранти морају да се више потруде у вези са својом интеграцијом – укључујући то да науче немачки. (Еванс 2010)

У овом чланку такође се и наводи да је Немачка земља са око 16 милиона имиграната, што у односу на њену популацију од око 90 милиона становника, чини један велики број. И битније од тога, означава приметно постојање мултикултуралног елемента. Да не буде забуне, побринуо се немачки председник, који је, наводи се у чланку, рекао да је „Ислам „део Немачке“, као Хришћанство и Јудаизам“ (Исто) – што је и директна паралела стању у *Хазарском речнику*. Отуда одмах спомињање језика као кохезивног елемента. Но *Хазарски речник* говори другачије: није језик тај који ће успети да уједини нацију, ако су културне разлике прејаке. Треба, наравно имати на уму да није само вишенационалност та која карактерише савремену Немачку, већ и подељеност на религијској основи. Поред Ислама и Православља, које су у Немачку унели имигранти, ту је и старија подела на Протестанте и Католике. У том смислу, а нарочито после имигрантске инфузије, Немачка све више почиње да личи на Хазарско царство. Отуда Немци имају много тога да науче од *Хазарског речника*, и рецепција Павића, и иначе одлична, мора се продубити промишљањем „хазарског питања“ у самој Немачкој. Тај проблем у овом случају спаја Србе и Немце, суочене са сличним изазовима.

Но ту се наук Павићевог романа не исцрпљује. Јер, треба само погледати на читаву Европу и Немачку у односу на њу, и видети да се поново јавља павићевска опозиција Хазари/Хазарско царство, односно однос између већинског или доминантног народа и конфедерације народа у којем тај народ тако битно фигурира. Јер сва она нестабилност граница Хазарског царства присутна је и у погледу Европске уније. Ова унија народа Европе у овом историјском моменту непрекидно се шири; њене границе стога се померају да прихвате нове чланице. Но истовремено је потресају, тако рећи, „уставне кризе“; ни све чланице нису баш *сасвим* у Европској Унији – ту је пример Уједињеног Краљевства које је задржало своју валуту; у овом тренутку потреса је велика економска криза у Шпанији, Грчкој, Италији и Ирској – која је у исто време криза јединствене европске валуте – а која може резултирати и тиме да нека од ових чланица напусти Европску унију. Јасно је, дакле, да као и Хазарско царство и Југославија, и ова мултикултурна, мултинационална творевина не може да постигне договор око основних принципа и концепата: заједничке валуте, заједничког устава, заједничке војске, заједничке банке. Свака од чланица Европске уније мора нужно видети ове елементе на свој специфичан начин. Наравно, као што је и случај и у *Хазарском царству*, свака од ових земаља има неке себи својствене проблеме, које је унела у Европску унију.

Ради се, дакле, о једној „супер-држави“, како је назива Родни Еткинсон (2005: 19), чија нам је књига *Нова диктатура Европе: уђењавање и васкрс демократских нација* врло корисна да бисмо коначно разумели и природу немачког уплива у Европској унији. Наиме, Еткинсон Европску унију види као немачки производ, односно, наставак тежњи којима се

настојало и немачким освајањима у Другом светском рату. Овога пута, са војног прешло се на економско освајање. У сваком је случају за Еткинсона, Немачка „срце Европе“, чији „органи морају да се прилагоде срцу“ (Исто: 21) Скорашње вести о кризи у Европској унији свакако сведоче о jakim напорима Немачке да се Европска унија очува, да се нађе решење за проблеме њених чланица. Немачка и Немци се данас очигледно суочавају са проблемом мултикултуралности и мултинационалности на два нивоа – и у својој држави и у супер-држави Европске уније. „Хазарско питање“ мора се решавати и у њиховој држави, али и у европској конфедерацији коју свим снагама подупиру. Као доминантан народ у Европској унији, они су у том смислу веома блиски положају Срба као највећег народа у Југославији. Лекција Југославије и *Хазарског речника* не сме бити заборављена. Изградња Југославије била је веома налик изградњи Европске уније: радило се о покушају стварања једне вишенационалне земље са истом валутом, са државама чланицама унутар истих заједничких граница, са уважавањем свих култура које су у ту заједницу ушле. До 2006. г. је у случају Југославије трајао тај пројекат, којем су Срби, може се слободно рећи, били посвећени до краја, будући да нису они, већ Црногорци расписали референдум о независности. *Хазарски речник* је готово пророчки указао на нестабилност такве једне заједнице, која се убрзо потом распала. Уместо да буде темељ попут *Рјечника*, овај речник је указао на недостатак таквог темеља. Он представља онај неопходни културолошки рад који је требало да претходи формирању државне заједнице, на исти начин на који је то био рад Вука и Гримових. Када се види судбина Југославије, јасно је да је он за њу стигао прекасно. У том смислу се мора разматрати и промишљати судбина саме Европске уније, па и Немаца у њој, који би, у случају њеног распада, као њен највећи фактор, можда сносили сличну одговорност и подносили исти велики терет оптужби какве су сносили Срби за распад бивше заједнице. Они исто тако морају знати да се у политичким и државотворним стварима морају узимати у обзир и такве ствари као што је култура, филологија, те и фолклористика, што су знали Вук и браћа Грим, али што, изгледа не знају савремени творци Европске уније, који интеграцију виде као економску, војну, правну.

Одељак овог рада који се односио на тежње и постигнућа Вука Карацића и браће Грим био је окончан једним кратким историјским прегледом односа Срба и Немаца у деветнаестом веку. Они су у деветнаестом веку били на веома високом нивоу, те је и културна и политичка сарадња довела како до утемељивања србистике и германистике, тако и до српске независности и немачког уједињења. Крај двадесетог века сведочио је о лошим односима Срба и Немаца. Немачка је међу првим земљама признала независност Хрватске и Словеније, и такође је признала нелегално проглашену независност јужне српске покрајине Косова и Метохије. У исто време се мора признати одређени парадокс у томе да тежње Срба и Немаца у двадесетом веку и нису биле тако различите. Немачка је активно учествовала у расформирању вишенационалне Југославије – али,

одмах потом је са још већом снагом ушла у пројекат формирања вишенационалне Европске Уније. Но, проблем култура изгледа да је био већи него што се претпостављало. Ујединити један народ његовим језиком, предањем, књижевношћу, религијом, био је изводљив и успео пројекат, на чијем челу су се, међу осталима, налазили Вук Караџић и браћа Грим. Али, пројекат вишенационалне државе у Европи јаким националних држава и даље остаје својеврсна химера. Српско-немачки контакт из двадесетог века посредован романом Милорада Павића сведочи о овоме. Народни језик, чини се, може бити темељ једног народа – док један српско-хрватски језик није био у стању да одржи Југославију и уједини „народе и народности“. Да се закључи – Немци данас као значајан фактор у Европској унији могу научити од Срба и њиховог искуства битисања у једној вишенационалној, мултикултуралној заједници. У том смислу би однос уважавања, а не само оспоравања какво је Србија од Немачке имала крајем двадесетог века, користио не само Србији, већ и самој Немачкој.

Литература

- Гете 2005: Johann Wolfgang Von Goethe, *Conversations With Eckermann: Being Appreciations And Criticisms on Many Subjects*, Kila, MT/US : Kessinger Publishing.
- Ђурић 1977: Војислав Ђурић, *Анџолоџија народних приповедака*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Еванс 2010: Stephen Evans, Merkel says German multicultural society has failed, BBC, 17 October 2010 <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451> [20.09.2012].
- Еткинсон 2005: Rodni Etkinson, *Nova diktatura Evrope: ugnjetavanje i vaskrs demokratskih nacija*, Београд: Dosije.
- Лауер 1987: Reinhard Lauer, „Јакоб Грим и његов пријатељ Вук Караџић“, Зборник Матице Српске за књижевност и језик, 1,
- Милинчевић 2012: Васо Милинчевић, Вук Караџић био градоначелник Београда <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:396042-Vuk-Karadzic-biogradonacelnik-Beograda> [08. 09.2012]
- Марковић 1987: Слободан Ж. Марковић, „Бајке браће Грим и народне приповетке Вука Караџића – однос према изворном материјалу“, Трећи програм, год. 15, бр. 55.
- Михајловић 2010: Јасмина Михајловић, „Живети за књижевност до последње струне свог DNK“, у: Сава Дамјанов (ур.), *Павићеви палимјесетци*, Бајина Башта: Фондација Рачанска Баштина.
- Мојашевић 1974: Миљан Мојашевић, „Јакоб Грим и Вук Караџић – пригодан осврт“, Научни састанак слависта у Вукове дане, год. 4, бр. 2.
- Павић 1990: Милорад Павић, *Хазарски речник*, Београд: Просвета.
- Панић-Суреп 1964: Милорад Панић-Суреп (приређивач), *Српске народне приповешке: анџолоџија*, Београд: Нолит.
- Поповић 2009: Радован Поповић, *Први писац шрећеџ миленијума*, Београд: Службени гласник.
- Самарџија 2011: Снежана Самарџија, *Облици усмене прозе*, Београд: Службени гласник.

Сегал 2004: Robert Segal, *Myth: A very short introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Стефановић Караџић 1818: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник: истиолокован нјемачким и латинским ријечма*, Wien: Gedruckt bei den P. P. Armeniern.

Толкин 2006: J. R. R. Tolkien, *The Monsters and the Critics and Other Essays*, London: Harper Collins Publishers.

Зајп 2002: Jack Zipes, *The Brothers Grimm*, New York: Palgrave Macmillan.

Danko Kamčevski

SUR DES ÉNORMES IMPLICATIONS DE LA PHILOLOGIE DE VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ ET DES FRÈRES GRIMM

Résumé

Le présent travail représente une réflexion sur la relation entre la langue et la nation, et finalement, entre la culture fondée sur cette langue et l'État basé sur cette culture. Nous relevons le grand projet de Vuk Stefanović Karadžić et des frères Wilhelm et Jakob Grimm qui a permis, du côté culturologique, la création des nations modernes serbe et allemande. Au coeur de ces réflexions se trouve le Dictionnaire du XIXe siècle en tant que *summa summarum* des nations dans lequel s'entrecroisent la langue, la culture, la littérature populaires. De l'autre côté, le XXe siècle part de la création des États nationaux vers la création des États multinationaux, comme par ex. La Yougoslavie et l'Union européenne. C'est en ce sens l'interprétation d'un autre dictionnaire – *Le Dictionnaire des Khazars* de Pavić, qui témoigne pittoresquement des problèmes des confédérations de différentes nations. En même temps, il représente un avertissement que l'on doit, avant toutes les entreprises de la création d'un État, faire de sérieuses analyses dans le domaine de la philologie et de la culturologie, comme cela en a été le cas au XIXe siècle. L'article traite aussi des contacts essentiels entre les Serbes et les Allemands, grâce à leurs aspirations communes de créer leurs États nationaux au XIXe siècle, puis de les transformer au XXe siècle en une création multiculturelle.

Mots-clés: langue, philologie, folkloristique, dictionnaire, État, nation, confédération.

Danko Kamčevski

ÜBER WEITREICHENDE IMPLIKATIONEN DER PHILOLOGIE VON VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ UND DER BRÜDER GRIMM

Zusammenfassung

Diese Arbeit stellt eine Reflexion über die Beziehungen zwischen Sprachen und Völkern, letztendlich auch über die auf diesen Sprachen begründeten Kulturen und die auf diesen Kulturen beruhenden Staaten dar. Es wird auf das große Bestreben von Vuk Stefanović Karadžić und der Brüder Wilhelm und Jakob Grimm hingewiesen, das kulturologisch betrachtet das Schaffen der modernen serbischen und der deutschen Nation ermöglicht hat. Ins Zentrum dieser Überlegungen rückt das Wörterbuch aus dem 19. Jahrhundert als *summa summarum* eines Volkes, in dem Volkssprache, Kultur und Literatur ineinander verflochten sind. Im Gegensatz dazu wird im 20. Jahrhundert vom Schaffen der nationalen zur Gründung der mehrnationalen Strukturen/Staaten übergegangen, wie Jugoslawien und EU. In diesem Sinne figuriert die Auslegung noch eines Wörterbuches – des *Chasarischen Wörterbuches*, das von Problemen der Konföderationen verschiedener Völker bildlich zeugt. Zugleich stellt es eine Ermahnung dar, dass man, wie im 19. Jahrhundert, vor allen staatlichen

Belangen ernsthafte Überlegungen auf dem Felde der Philologie und Kulturologie durchführen muss. Es wird in der ganzen Arbeit neben den erwähnten Kontakten auch auf wesentliche Kontakte zwischen Serben und Deutschen hingewiesen, und zwar durch ihre gemeinsame Bestrebungen, zuerst im 19. Jahrhundert ihre Nationalstaaten zu schaffen, um dann einen solchen Staat im 20. Jahrhundert in eine multikulturelle Struktur zu transformieren.

Schlüsselwörter: Sprache, Philologie, Folkloristik, Wörterbuch, Staat, Nation, Konföderation

Примљено: 30.09.2012.

Прихваћен за штампу новембра 2012.